

Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza¹

Anazarbus with its Location, Past and Identity

Hasan BUYRUK²

Geliş Tarihi: 09.11.2016 / Düzenleme Tarihi: 18.11.2016 / Kabul Tarihi: 21.11.2016

Özet

Günümüzde üzerinde kısmen Dilekkaya Köyü'nün kurulu bulunduğu Anavarza, Adana'nın 70 km. kuzeydoğusunda, sınırları içerisinde bulunduğu Kozan İlçesi'nin ise 35 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Ova ortasında bir adayı andıran 230 m. yüksekliğinde bir kaya kütlesi ve 33 rakımlı batı düzlüğünde 1145 dönümlük bir alanda kurulu kentin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tam olarak saptanamamıştır. Buna karşılık kentin 1375 yılında Memlûklular tarafından alındıktan sonra terk edildiği bilinmektedir. Anavarza, M.S. I. yy. da yerel krallık Tarkondiomotus idaresinden Roma İmparatorluğu topraklarına katıldıktan sonra M. S. II. yy. sonu III. yy. başı itibarı ile kentin statüsü ve imarı ile ilgili kayda değer hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Septimus Severus dönemine kadar Kilikya Bölgesi'nin başkenti Tarsus iken bu dönemde Anavarza'nın statüsü metropolis seviyesine yükseltilerek Tarsus yanında Mopsuestia (Misis) ile aynı düzeye getirilmiştir. Bizans döneminde de varlığını sürdüren kent, meydana gelen depremlerden büyük hasarlar görmüştür. Bu dönemde depremlerden yıkılan kent, yeniden inşa edilerek, Justinapolis ve Justinianopolis olarak dönemin imparatorlarının isimleri verilmiştir.

Anavarza, Bizans ve Müslüman Araplar arasında tampon bölge olduğundan bunlar arasında sık sık el değiştirmiştir. VIII. yy. sonunda Arapların eline geçen kent, müstahkem hale getirilerek Ayn Zarba ismiyle anılmıştır. 964 yılında tekrar Bizans'ın hâkimiyetine girmiştir. 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra güneybatıya kaçan Ermeniler, yerleştikleri Kilikya Ovası'ndaki Anavarza'yı 1100 yılında başkent yapmışlardır. Daha sonra başkent Sis'e (Kozan) taşındıysa da kent, Memlûkluların 1375 yılındaki saldırılarına kadar Ermenilerin elinde kalmıştır.

Anavarza hakkında Charles Texier'le başlayıp (1833), Michael Gough'la (1952) süren günümüzde de devam eden yayınlar daha çok tanımlamalardan ibarettir. İnşa edildikleri ve kullanım gördükleri dönemler pek irdelenmemiştir. Bu çalışmada tarihsel süreç ile uyumlu olarak Anavarza'da hüküm sürmüş medeniyetlerin kente mimari katkıları, ulaşan veya ulaşamayan yapıların değerlendirmeleri yapılarak kentin geçirdiği evreler saptanmaya çalışılacaktır. Bununla beraber kentin Bizans kimliği üzerinde durularak, Bizans'ın Anavarza'daki ağırlığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anavarza, Roma, Bizans, Kilise, Mimari

Abstract

Anazarbus, on which Dilekkaya village is partly existent today, is situated 70 km northeast of Adana, 35 km southeast of Kozan which it is within the borders. Though founded on a mass of rock of 230 meters high, on a plain with 33 meters altitude and an area of 1145 decares, it is not certain when and by whom the city was founded first. Besides, it is known that the city was left after it was conquered by Memluks in 1375. After Anazarbus was included into the Roman Empire from the hands of local kingdom Tarcondiomotus in the first century BC, numerous changes have been taken place on the status and architecture of the city in the 2.nd and early3rd centuries AD. As Tarsus was the capital city of Kilikya Region until the time of Septimus Severus, the status of Anazarbus was changed into metropolis and has gained the equal status together with Mopsuestia (Misis). The city which survived during the time of Byzantium Empire, has greatly been affected by the earthquakes. The city, being collapsed by the earthquakes, was rebuilt and was named Justinapolis and Justinianopolis, the names of the emperors of the time.

As Anazarbus was a buffer zone between Byzantines and Muslim Arabs, it has been governed by these from time to time. The city which was taken by the Arabs at the end of 8th century, has been rebuilt

¹ Bu makale ODÜ BAP tarafından YKD-553 nolu proje ile desteklenmiş ve Sakarya Üniversitesi'nin Sakarya'da 2-5 Kasım 2016 yılında düzenlediği, XX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan bildirinin, geliştirilip düzenlenerek yayına dönüştürülmüş halidir.

² Yazışma Adresi: Yrd. Doç. Dr. Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ordu, Türkiye. E-Posta: hasanbuyruk76@gmail.com.

and named after as Ayn Zarba. It was taken by Byzantine again in 964. The Armenians who fled to southeast following the Battle of Manzikert in 1071, has made Anazarbus in Kilikya Plain their capital city in 1100.

The publications started with Charles Texier (1833) and went on with Michael Gough (1952) today consist mainly of definitions. The dates of construction and period have not been dealt with. In the present study, the civilizations in Anazarbus have been investigated together with their architectural contributions and the phases of Anazarbus have been determined. Besides this, its Byzantium identity was focused on and the impact of Byzantine on Anavarza has been stressed.

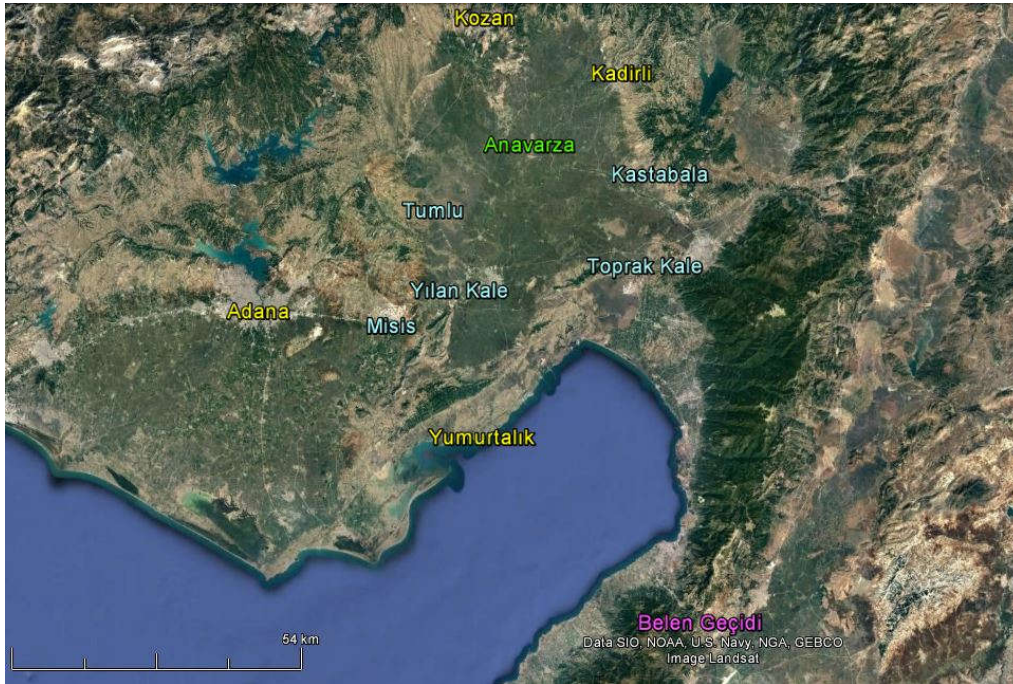
Keywords; Anazarbus, Roma, Bizans, Church, Architecture

Giriş

Aslında bu çalışma bir antik kentin coğrafi, tarihi, ticari, sosyal yönden özetidir. Ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tam olarak bilinmeyen kent, büyük olasılıkla ilk şekliyle küçük bir yerleşim birimi olmalıdır. Zira kentin Romalıların eline geçtikten sonra hızlı bir şekilde büyüdüğü ve geliştiği bilinmektedir. Düz bir alanda her yönüyle saldırılara açık bir konumda olan kentin gelişmesi ve metropol bir şehir konumuna yükselmesinin, Kilikya'da bulunan Misis, Tarsus, Aegeai, (Ayas-Yumurtalık), Magarsos, Kastabala Hierapolis gibi civar kentlerle birlikte değerlendirildiğinde Romalıların en güçlü dönemlerine denk gelmesi bir tesadüf değildir.

1. Kentin Tarihçesi ve Konumu

Anavarza tarihte karşımıza ilk kez Helenistik dönemde çıkar. O dönemde, kalesinin sahip olduğu doğal gücü nedeniyle olduğu kadar, iç Anadolu'yu Suriye'yle birleştiren yolun üstünde bulunması dolayısıyla sahip olduğu stratejik konumu nedeniyle de Anavarza, önemli bir müstahkem yer ve ticaret merkeziydi (Şekil 1).

Şekil 1. Anavarza'nın Konumu (Google)

M.Ö. I. Yüzyılın ortalarında Anavarza, başkenti Kastabala-Hierapolis olan küçük ama stratejik bir konuma sahip bir ülkenin, Amanos Dağı'nın Kralı Tarkondimotus'un bir kalesiydi. Bir süre daha Tarkondimotus hanedanlığı yönetiminde kalan Anavarza, M.S.18 yılında Roma topraklarına katılmıştır (Frleey, 2008: 175).

Augustus'un M.Ö. 19 yılında Ovalık Kilikya'yı ziyaret etmesinden sonra Anavarza kenti tekrar kurulmuş ve ismi de Kaisareia olarak değiştirilmiştir. Bağlı bulunduğu başkent Hierapolis-Kastabala dinî bir merkez olarak görevini sürdürürken, Anavarza bölgenin siyasi ve ekonomik merkezi olarak ön plana çıkmaya başlamıştır (Sayar, 2001:373-380). Roma'nın büyük imparatoru Augustus gölgesinde vasal kral Tarkondimotus'un yönettiği kentin, bölgedeki küçük kırsal yerleşimlerden farklı, büyük bir cazibe merkezi olması ve kalabalık bir nüfusu barındırması düşünülmektedir.

Septimus Severus dönemine kadar Kilikya Bölgesi'nin başkenti Tarsus iken bu dönemde Anavarza'nın statüsü metropolis seviyesine yükseltilerek Tarsus yanında Mopsuestia (Misis) ile aynı düzeye getirilmiştir.

Ortaçağda Anavarza'yı Akdeniz ve Kapadokya'ya bağlayan kervan yolu kentin batısından geçip, kuzeybatısına doğru Kozan'a buradan da kuzeye yönelip Kapadokya'ya devam ediyordu. Burası hem bir menzil hem de kervanların buluştuğu ve dağıldığı bir kent merkeziydi.

Kalenin kurulu bulunduğu tepenin batı ve kuzeyinde yalçın kayalıklardan dolayı herhangi bir bitki örtüsü görülmezken, güney ve doğu taraflarında sadece dikenli çalılıklar ile kayalar arasında yeşermiş seyrek bitki örtüsü görülmektedir.

2. Antik Dönem Roma Kenti

Roma dönemi kentinin etrafı 3970 m. uzunluğunda ve üzerinde 5 kapısı bulunan bir sur ile çevriliydi. Aşağı kentte Roma döneminde tiyatro, amfiteyatrosu, stadyum, tapınaklar, zafer takları, mezar anıtları, hamamlar, sütunlu yollar, idari binalar, nekropoller ve su kemerleri inşa edilmişti. Aşağı şehirde yer alan yapılardan amfiteyatrosu, tiyatro, stadyum, nekropoller ve su kemerleri surların dışında yer alırken diğer binalar, 2.00 m. kalınlığında ve 10.00 m.'yi aşan yüksekliğe sahip surların içerisinde yer almaktaydı.

Şehir surlarının yaklaşık olarak 1000 m. kuzeyindeki kayalıklarda M. S. 17 yılında ölen Kral Phlopatos'un kız kardeşi genç kraliçe Julia'nın iki hadımının kaya mezarı bulunmaktadır. Mezarın üzerine öfke rölyefi işlenmiştir.

2.1. Sur Dışı Yapılar

Pagan dönemi sur dışı yapılarından, amfiteyatrosu; günümüzde Çeçen Köyü'nden geçen ve antik dönemde Misis'e giden yolun yaklaşık olarak 200 m. doğusunda yer almaktadır. Tamamıyla taş malzemeden inşa edilen amfiteyatrosunun tamamen düzgün ölçülü 22 basamaktan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bir elips oluşturan amfiteyatrosu, doğuda sırtını verdiği basamaklarla biter ve üst tarafta daire düz bir yapıyla tamamlanır.

Amfiteyatrosunun yaklaşık olarak 300 m. kuzeydoğusunda stadyum yer almaktadır. Kuzeydoğu-Güneybatı yönünde uzanan stadyum, 410 m. uzunluğunda, 64 m. genişliğindedir. Kalan izlerden güneybatı ucunda süslü bir kapısının olduğu anlaşılmaktadır. Koşu yolunun ortasında stat uzunluğu boyunca uzanan harçlı sırt bulunmaktadır. Günümüzde yerlere dağılmış sütun parçalarından koşu yolu boyunca geniş aralıklarla korint stili sütunların dizildiği anlaşılmaktadır. Güneydoğu bölümündeki seyirci yerleri, küçük basamaklarla ulaşılan, bir tanesi 8 diğeri 9 sıralı iki kayaya kazılmış tribünden ibarettir (Gough, 1952: 85-150). Tribünün arkasındaki kayalık düz bir şekilde kesilerek üst tarafa gölge yapmak üzere gerilecek kalaslar için delikler açılmıştır (Şekil 3).

Şekil 3. Stadium

Stadyumun yaklaşık 50 m. kadar kuzeydoğusundaki kayalık üzerinde yöre halkının "Ali Kesigi" dediği yarık şeklinde 250 m. uzunluğunda ve 4-15 m. genişliğinde bir geçit yer almaktadır. Bu geçit doğal olmayıp, insan gücüyle açılmıştır; muhtemelen Roma döneminde Hieropolis-Castabala ile Anavarza'nın bağlantısı bu geçit ile sağlanıyordu.

Sur dışında bulunan nekropollerden birisi stadyumun yaslandığı kayalıkların hemen üstünden başlayıp, güneybatıya doğru gidip amfiteyatrosunun üzerindeki kayalıkta sonlanmaktadır. Diğer nekropol ise Ali Kesigi'nin

kuzeyi ile tiyatronun doğusundaki kayalık alanda yer almaktadır. Yukarı kentin kalesinin güney surlarının yakınına kadar yayılan bu nekropol Anavarza'nın en büyük nekropolünü oluşturmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Nekropol

Tiyatro; "Ali Kesiği geçidine" yakın olan tiyatro, şehir surlarının güney doğusunda yer almaktadır. Tepenin eteğine inşa edilen tiyatro, düzlüğe indiğinde kendi ayakları üzerine yükselmektedir. Günümüzde tiyatro oldukça kötü durumdadır. Caveası tam olarak belli olmadığından oturma düzeni hakkında da fikir ileri sürmek zordur. Caveanın her iki kanadında tonozlu girişlerin olduğu anlaşılmaktadır. Orkestrayla birlikte cavea'nın çapının 60 m. civarında olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 5). Tiyatronun hemen üst kısmında ise nekropol alanı yer almaktadır. Nekropolde oldukça fazla miktarda lahdin varlığı dikkat çekmektedir.

Şekil 5. Tiyatro

Şehir surlarının dışında kuzeye doğru uzanan iki su kemeri mevcuttur. Bunlardan; Gough'un (Gough, 1952: 85-150), ilk başta Domitian'ın prensliği döneminde inşa edilmiş olabilir dediği İmparatorluk su kemeri Hacılar

Köyü yolu ile 25 km. ötede Sumbas çayının çıkışına uzanmaktaydı. Su kemerinin 80 cm. yükseklik ve 60 cm. genişliğindeki su kanalı hariç tamamı kesme taş malzeme ile yapılmıştır. Kemerler günümüzde kısmen takip edilebilmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Su Kemerleri

2.2.Sur İçi Yapılar

Günümüze ulaşan kalıntılardan anlaşıldığına göre kenti güneyden kuzeye ve batıdan doğuya doğru kesen iki sütunlu yol bulunmaktadır. Ana cadde güney-kuzey yönde uzanan cadde idi; Ala Kapı denilen zafer takından başlayıp kent içinde yaklaşık olarak 1150 m. kadar uzanmaktadır. Taşlarla döşeli caddenin her iki yanının sütunlarla döşeli olduğu ve bu sütunların gerisinde yan yana dizilmiş sıralı dükkânların yer aldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde yürütülmekte olan kazılar bu tabloyu daha da netleştirecektir.

Batı-doğu caddesi kentin batı kapısından başlayıp, doğudaki kayalıklarda son buluyordu. Yaklaşık 950 m. uzunluğundaki bu caddeden günümüze ulaşan kalıntılar bu caddenin de sütunlu olduğunu göstermektedir. Ana caddelerin birleşme yerlerinin yakınlarında ne olduğu anlaşılmayan bina kalıntıları görülmektedir. Ana caddelerin iç taraflarında eksende olmayan sokaklar seçilmektedir. Buradan da şehrin sokak yapısının yeniden yapılan imarlarla bozulduğu anlaşılmaktadır.

Anavarza'da yakın dönemlerde yapılan araştırmalarda otuzdan fazla tuğla yapı tanımlanmış olmasına rağmen birçoğunun işlevleri saptanamamıştır. Anavarza'da araştırmalar yapan Ciccini bu tuğla yapılardan dört veya beşinin hamam yapısı olduğunu belirtmektedir (Ciccini, 2013: 141-166). Roma dönemine tarihlenen bu yapılardan ilki kentin merkezinde sütunlu caddeye yakın olan güneybatı hamamıdır. Ciccini bu yapıyı Anavarza'daki ana yapılardan biri olarak tanımladıktan sonra ikinci büyük hamam olarak, daha kuzeyde yer alan kuzeybatı hamamını ise kentin en büyük hamamı olarak niteler. Hamam batı kenarında büyük su havuzlu 40x25 m. bir alan kaplamaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Hamam

Küçük batı hamam olarak adlandırılan üçüncü hamam ise kuzeybatı hamamının kuzeybatısında yer almaktadır. Dördüncü hamam, Anavarza'nın en kuzeyinde yer alan Kuzey Hamamı denen yapıdır (Cicci, 2013: 141-166).

Anavarza antik kentinde tanımlanamayan birçok işleve sahip yapıların varlığı oldukça fazla olup gizemini sürdürmeye devam etmektedir. Kentte yapılacak çalışmalar neticesinde agora, tapınaklar, gymnasiumlar ve kentin diğer unsurlarını oluşturan yapıların temel seviyesinde de olsa ortaya çıkarılacağı muhtemeldir. Ancak; kentte hali hazırda karşımıza çıkan arşitravlar, frizler, korniş blokları, korint nizamında sütun başlıklar, sütun gövdeleri ve diğer mimari elemanlar Roma dönemi Anavarza'sının muhteşemliğini ortaya koymasından bakımından karşımıza çıkan değerli bulgulardır.

3. Ortaçağ Hıristiyan Kenti

Anavarza; Roma'dan Bizans'a geçişte de varlığını sürdürerek önemini daha da üst seviyelere çıkarmıştır. Bizans döneminde M.S. 408 yılında II. Theodosius (408-450) Ovalık Kilikya'yı "Cilicia Prima" ve "Clicia Secunda" isimleriyle iki eyalete ayırmış ve "Clicia Secunda"nın başkenti Anavarza tayin edilmiştir(Hellenkemper, 1976:191-201-Sayar, 1992: 203-204). M.S. 524 ve 561 yıllarında meydana gelen iki büyük deprem Anavarza'da büyük ölçekli yıkımlara sebebiyet vermiş (Ünal-Girginer, 2007: 424) ve I.İustinianus tarafından yenilenerek tekrar ayağa kaldırılmıştır. Bu sebepten dolayı İustinianopolis ismini de almıştır.

Bütün bu yeniden yapılanma ve imar faaliyetleri sırasında kentte birçok kilisenin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Aşağı ve yukarı kentte Bizans döneminde başlayan bu dini yapılaşmanın 1080 yılında Ermenilerin eline geçmesinden sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Aşağı ve yukarı kentte bu dönemlerde inşa edilen kilise ve şapelilerin büyük bir kısmı tahrip olmuş, bir kilise ve bir şapel kısmen günümüze ulaşmışken diğer yapılar ancak temel seviyesi ve kalıntı şeklinde günümüze ulaşabilmiştir. Kentte tam olarak kilise ve şapel işlevi ile tanımlanabilen ibadethane sayısı yedidir. Bunlardan ikisi aşağı kentte bulunur ki en büyük ve kapsamlı olanları bunlardır. Yukarı kentte ise biri kısmen kayaya oyma iki kilise üç şapel bulunmaktadır.

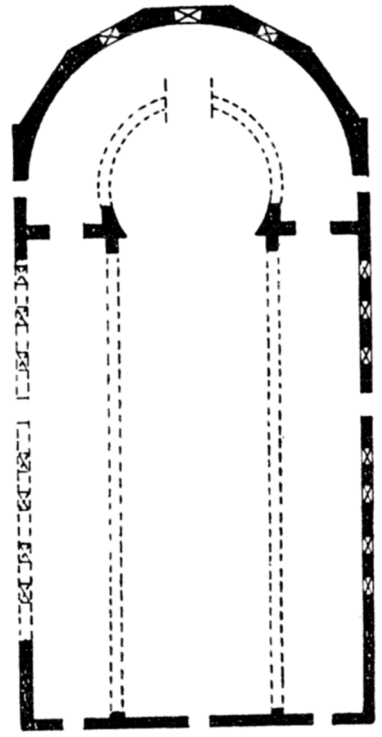
3.1. Aşağı Kent Kiliseleri

3.1.1. Havariler Kilisesi (Kamışlı Kilise)³

Kilise aşağı şehirde; güney-kuzey sütunlu yolun batısında, batı-doğu sütunlu yolun ise kuzeyinde merkezi bir konumda yer almaktadır. Kilise tamamıyla yıkılmıştır. Apsisin güney bölümü dışında çok az bir bölümü ayakta. Güney duvarı düz olarak devrilmiştir ve taşlar üst üste olduğu gibi durmaktadır. Bir narteksi bulunmayan kilise 56.20 x 28. 10 m. ölçülerindedir. Tamamen kesme taşlar ile inşa edilen kilise de şipolien malzeme de kullanılmıştır (Gough: 1952, 85-150). Apsis dış tarafa 5 bölümlü şekilde yansıtılmıştır. Apsisin

³ Etrafında yetişen kamışlardan dolayı Dilekkaya köylüleri tarafından kilise bu isimle tanınmaktadır.

dış tarafında her bölümün üzerinde süslemeler kullanılmıştır. Batıya doğru duvarı devam edildiğinde bu duvar üzerinde iki düz kemerli pencere ve iki metre genişliğinde bir ana kapı mevcuttur. Kilisenin üst örtüsü hakkında tam bir bilgi yoksa da apsisin hemen üstünde bir yarım kubbenin varlığı büyük olasılıktır (Şekil 8, 9).

Şekil 8. Havariler Kilisesi Planı (Gough)

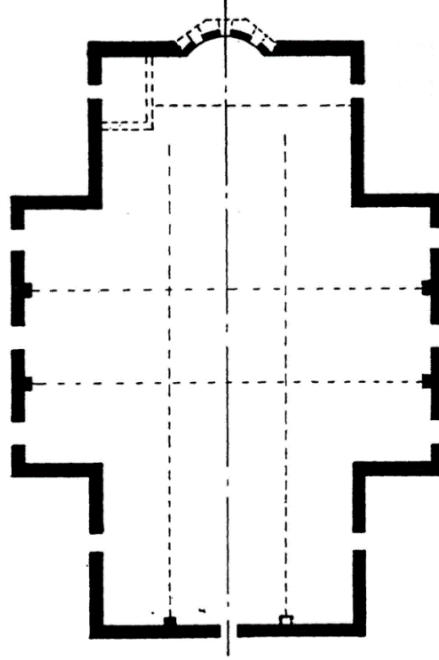

Şekil 9. Havariler Kilisesi

Gough; bütün mimari ve süsleme özellikleri ve ithaf kitabesine bakarak kilisenin İustinianus dönemi tarihlemesine katıldığını belirtmektedir (Gough, 1952: 85-150).

3.1.2. Güneybatı Kilisesi

Kilise kentin batısında, batı giriş kapısının güneydoğusunda yer almaktadır. Kilise günümüzde tamamıyla yıkılmış durumdadır. Kalan izlerden ve çevreye dağılan mimari parçalardan tamamıyla kesme taştan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bir sıra taş dizisi ile temel seviyesinde ancak plan verebilecek seviyededir. Kalan bir sıra taş dizisi takip edildiğinde kilisenin 52 m.'ye yakın bir uzunluğa ve 24 m. metre civarında bir genişliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kilisenin narteksi yoktur. Haç planındaki kiliseye on bir kapı ile girilmektedir. Kilise Merkezinin her iki yanında orta kısımdan hafif doğuya doğru 24 m. uzunluğunda ve 7.00 m. genişliğinde transeptler uzanmaktadır. Kapıların beşi güney tarafta, beşi ise kuzey tarafta yer alırken, bir kapı batı tarafta yer almakta ve doğrudan apsise yönelmektedir. Kuzey kanadın ortasında bulunan ana kapının basit işlemeli kenger yapraklı parçaları yerlere dağılmış vaziyettedir. Apsisin kuzey tarafında bir odaya işaret eden izler görülmektedir. Kilisenin üst örtüsü hakkında fikir yürütmek güçtür. Gough'un sözünü ettiği (Gough, 1952: 85-150), tabanda kullanılan farklı renkli mozaik taşlar günümüzde görülmemektedir (Şekil 10,11).

Şekil 10. Güneybatı Kilisesi Planı (Gough)

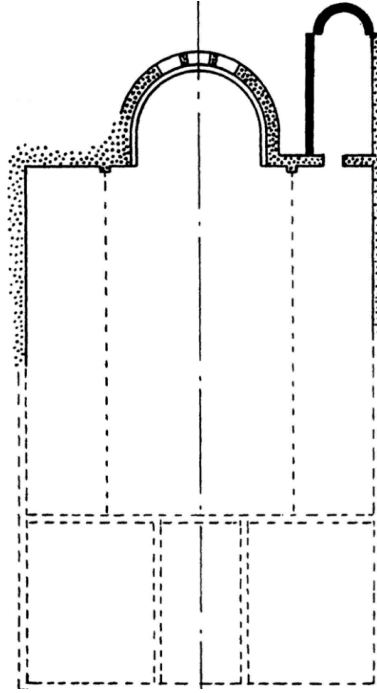

Şekil 11. Güneybatı Kilisesi Apsisi

3.2. Yukarı Kent Kilise ve Şapelleri

3.2.2. Kaya Kilise

Yukarı şehirde kale surlarının güneyinde nekropol alanı içerisinde yer almaktadır. Kalker kayalıkların oyulmasıyla oluşturulan kilise günümüzde büyük oranda tahrip olmuş vaziyettedir. Kilisenin uzunluğu 43 m. civarında, genişliği ise 29 m. civarındadır. Apsisin dış tarafı yuvarlaktır ve içeride bir oturma bulunmaktadır. Kalan izler apsinin üç pencere ile dışa açıldığını göstermektedir. Kilisenin güney bitişiğinde kayalara oyulmuş şekilde yan yana sıralanmış yedi sekiz mezar yapısı görülmektedir. Bunlar belirli bir düzen şeklinde sıralanmışlardır (Şekil 12, 13).

Şekil 12. Kaya Kilisesi ve Şapeli Planı (Gough)

Şekil 13. Kaya Kilisesi

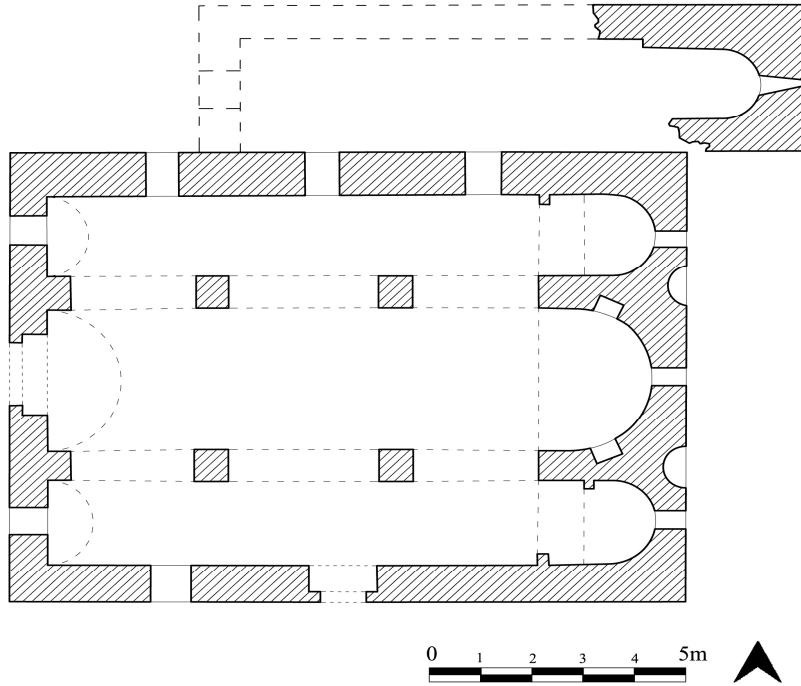
Kaya kilisenin güney doğu ucunda bir şapel yer almaktadır. Bu şapel 12x5 m. ebatlarında olup, batısındaki giriş ile kiliseye güneydoğudan bağlanmaktadır. Bu şapel kilisenin aksine kesme taşlardan inşa edilmiştir. Günümüzde büyük oranda yıkılmış durumdadır.

3.2.2. Ermeni Krallarının Kilisesi

Yukarı kentte, kalenin birinci bölümünde avlu içerisinde yer almaktadır. Düzgün kesme taşlardan, 13.10 x 9.65 m. ölçülerinde ve üç nefli bazilikal planda inşa edilen kilisenin, güney ve batıda olmak üzere iki giriş kapısının olduğu anlaşılmaktadır. Bugün bu kapılardan güneydeki tamamen, batıdaki ise büyük oranda yıkılmıştır.

Dışa taşıntı yapmayan apsisinin bulunduğu doğu tarafında üç dar pencere açılmıştır ve bu pencerelerin her biri içte ayrı bir bölüme aittir. Batı taraftaki kapının her iki yanında birer küçük pencere görülüyor. Kilisenin kuzey duvarında kapıya yer verilmemiştir; sadece üç pencere açıklığı görülmektedir (Şekil 14, 15).

Duvarın üst kısmında, binanın tamamını çevreleyen ancak günümüzde tam olarak okunamayan Ermenice bir kitabe kuşağı görülmektedir. Bu kitabeden anlaşıldığı kadarıyla kilise, Anavarza başkent iken ülkenin erken dönem yöneticilerinin gömüt yeri olarak kullanılmıştır. Kilise günümüze çok az mimari kalıntıyla ulaşmıştır. Üst örtüsü, kuzey ve güney duvarları tamamıyla yıkılmıştır. Batı girişi ve duvarından çok az bir kalıntı günümüze ulaşmışken, en sağlam tarafı doğu duvarı ve bu duvar üzerinde bulunan yapı elemanlarıdır. (Buyruk, 2011: 153).

Şekil 14. Ermeni Kralları Kilisesi ve Bitişik Bizans Dönemi Şapeli Planı

Şekil 15. Ermeni Kralları Kilisesi ve Bitişik Bizans Dönemi Şapeli

3.2.3. Ermeni Kralları Kilisesi'ne Bitişik Şapel

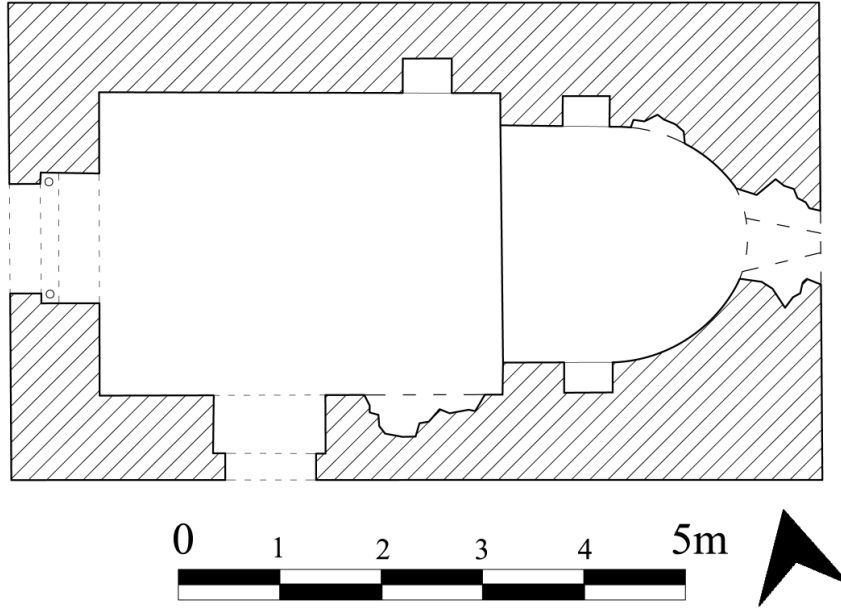
Kilisenin kuzey duvarına bitişik olarak bulunan şapel bugün yıkılmış durumdadır. Doğu tarafta yaklaşık 2 m. yüksekliğe kadar ulaşan apsis kısmının bir bölümü ile kuzeyde bazı duvar parçaları ayakta. Batıya doğru temel izleri takip edilebilen temel izlerinden girişinin bu yönde olduğunu göstermektedir. Kısmen ayakta olan apsis kısmının 3.90 m. çapında olduğu anlaşılmaktadır. Kalan izlerden apsiste doğuya açılan bir mazgal pencerenin izleri seçilmektedir. Duvar kalınlığının 1.00 m. olduğu şapelin düzgün kesme taş malzemeden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Duvar içerisinde harç moloz taş dolgu şeklinde doldurulduğu gözlenmektedir. Plan ve genel özellikleri değerlendirildiğinde şapelin erken dönem bir Bizans yapısı olabileceği görüşü ağırlık kazanmaktadır.

3.2.4. Yukarı Kent; Kalenin 3. Avlusu İçerisinde Bulunan Şapel

Kalenin 3. Avlusu içerisinde ortada bağımsız bir mekân olarak yer almaktadır. Kalenin 3. Avlusunu oluşturan ve günümüzde büyük oranda yıkılan doğu surlarının batısında bulunmaktadır. Şapel, 4.56 x 8. 15 m. ölçülerinde dikdörtgen olarak inşa edilmiştir. Şapel düzgün kesme ve rustik taş işçiliği ile inşa edilmiştir. Günümüzde şapelin üst örtüsü tamamıyla yıkılmış vaziyettedir.

Doğu-batı yönünde bir düzenlemeye sahip olan şapele giriş, batı ve güneyden olmak üzere iki kapıdan sağlanmaktadır. Şapelin dışarıyla bağlantısı bu kapılarla birlikte apsiste bulunan bugün yıkılmış küçük bir pencereden sağlanmıştır (Şekil 16, 17).

Şapelin batı kapısı üç haç motifi görülmektedir. Haçlar taşa kabartma şeklinde işlenmiş olup, kuzeydeki haçlardan yuvarlak kemere bitişik olan en az tahribata uğrayandır. Doğusunda yer alan apsinin kuzey ve güneyinde karşılıklı yuvarlak kemerli iki niş bulunmaktadır. Dışa taşıntı yapmayan apsis yarım yuvarlağındaki pencere bugün yıkık durumdadır (Buyruk, 2011: 157-158).

Şekil 16. 3. Avlu Şapeli Planı

Şekil 17. 3. Avluda Bulunan Şapel

4. Ortaçağ İslam Kenti

Genel olarak Çukurova Bölgesi, İslam akınları neticesinde fetih edildikten sonra yapılan anlaşmalar ve konulan vergilerden sonra buraların yönetimi başta Ermeniler olmak üzere Hıristiyanlara verildiğinden Çukurova antik kentlerinde birkaç örnek dışında (örn. 1148 tarihli Kozan Hoşkadem Cami) cami veya mescit yapısına rastlanmamaktadır. Ancak; Anavarza'nın 796 yılında Müslüman Arapların eline geçtiği (Edwards, 1997: 65) ve özellikle 860 yıllarında Abbasi Halifesi Mütevekkil zamanında buraya güçlü bir Arap unsurunun yerleştiği göz önünde tutulursa Anavarza Kenti'nde bir caminin inşa ettirilmiş olması veya kentteki mevcut kiliselerin camiye çevrilmesi muhtemeldir.

Yine 10. yüzyılda yıkılmaya yüz tutmuş Anavarza Kenti'ni üç milyon dirhem harcayarak yeniden müstahkem hale getiren Hamdaniler Seyf-ül-Devle'nin (Gough, 1952: 85-150) burada cami ve mescitler yaptırmış

olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Abu'l-Farac Nicephorus Domasticus'un 962 yılında 160.000 atıyla Kilikya'ya gelip Anavarza'ya karşı çadırlar kurarak ve buraya karşı şiddetli muhabere açtığını belirtmektedir (Farac, 1999: 261-262). Bu kuşatma sonunda teslim olmaya karar veren Araplar, Nicephorus'tan can ve mallarına dokunulmayacak sözü aldıktan sonra kalenin kapılarını açarak teslim olmuşlardır. Abu'l-Farac bu durumdan sonra Nieporus'un tepkisini şöyle anlatmaktadır "Nicephorus içeri girince kalenin kılıçla alınmasına ramak kaldığını görekerek verdiği söz yüzünden pişman oldu ve bütün halkın camide toplanmasını emrederek, camiye girmeyen kimselerin kanından mesul olmayacağını bildirdi. Ertesi sabah Nicephorus ile beraber olan piyadeler şehre girdiler ve sokaklarda veya evler içinde buldukları erkekleri, kadınları ve çocukları öldürdüler. Nicephorus şehirdeki silahları topladı ve burada 40.000 tarpense yani zırhtan elbiseler buldu." Abu'l-Farac, Romalıların şehirde 40.000 hurma ağacını kestiklerini belirttikten sonra Nicephorus'un camide toplanan halkın gidebileceklerini söyledikten sonra oluşan izdihamdan insanların birbirlerini ezdiğini belirtir. Yine Abu'l-Farac bu olayların akabinde Nicephorus'un camiye tahrip ettiğini, şehrin iki surunu ve büyük binalarını yıktığını belirtmektedir (Farac, 1999: 261-262). Bütün bu yaşananlardan sonra harabe haline gelen aşağı kent uzun süre boş bırakılmış, Bizans yönetimi yukarı kente oturmaya devam etmiştir. M.S.1097 yılında haçlıların eline geçerek Antakya Krallığı'na bağlanan (Ünal-Girginer, 2007: 424) Anavarza, M.S. 1100 yılında da Ermenilerin eline geçmiştir (Mac Evitt, 2007: 55-56).

Sonuç

Anavarza'nın ilk yerleşme tarihi tam olarak bilinmese de yerleşimin ve mevcudiyetin 1375 yılında Memlûklular tarafından sonlandırıldığı bilinmektedir. Kentin tarihi incelendiğinde; başlangıcında Tarkandiomotus'un yerel krallığının olduğu bu kentte Romalılar, Bizanslılar, Müslüman Araplar, Haçlılar Ermeniler ve Memlûkluların hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Küçük bir yerleşim birimiyle başlayan kent, Roma döneminde oldukça hızlı gelişerek metropol kent konumuna yükselmiş, bununla da yetinmeyerek Kilikya'nın ikiye bölünmesiyle de Kilikya Secunda'nın başkenti olmuştur. Roma döneminde kent yapılaşma ve ekonomik yönden üst seviyeye çıkmıştır. Kentte darphane kurularak şehir sikkeleri basılmış olimpiyat oyunları düzenlenmiştir. Bütün bunlarda kentin Kilikya'daki konumu, coğrafi yapısı, üretim ve ticari oluşumlara yakınlığının da etkileri olmuştur.

Anavarza; Roma ve Bizans devrinden başlayarak depremlerle karşı karşıya kalmış, büyük yıkımlar görmüştür. Her defasında tekrardan inşa edilerek varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Roma dönemindeki görkemli yaşantısını Bizans döneminde de devam ettiren kent, büyümeye ve gelişmeye devam etmiştir. Hatta bu dönemde kentin kuzey tarafa doğru genişlediği kuzey surlarının kuzeyindeki kayalık alandan başlayarak ikinci bir sur yapısı inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde de iki defa depremlerle yıkılan kent Iustinianus tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Kentin kaderi 7. Yüzyılda Müslümanlığın ortaya çıkmasıyla değişmiş bulunduğu konum ve coğrafi bölge itibarıyla sürekli akınlara ve saldırılara maruz kalmış, bir daha da eski şaşalı günlerini yakalayamamıştır. Özellikle 8. Yüzyıldan başlayarak Bizans, Müslüman Araplar, Ermeniler, kısa bir dönem Haçlılar elinde sürekli el değiştirerek yıkımlara uğrayarak gerilemiştir. Bir ara Ermeniler eliyle başkent olmuşsa da uzun sürmemiştir.

Anavarza kentinden günümüze ulaşan anıtlar ve kalıntılar, kentin geçirdiği tüm evrelere aittir. stadyumdan, kent kapılarından, sütunlu yoldan, tiyatro'dan, amfitiyatro'dan, hamamlardan, kaya kabartmalarından, su kemerlerinden, nekropol'ünden, lahitlerinden Roma dönemi izlerini sürmek ve tanımlamalar yapmak mümkündür. Yukarıda sayılan ortak kullanımların dışında Kilise ve şapeller 'den, sur duvarlarından, kuleler 'den, sarnıçlar'dan Bizans ve Ermeni Dönemini tespit ve tanımlamak mümkündür. Ancak ne yazık ki Ortaçağ İslam dönemine ait herhangi bir eserin varlığından söz etmemiz en azından şimdilik söz konusu değildir. Bu da kentin geçirdiği evrelerin kesintiye uğramasına sebebiyet vermektedir. Oysa Abu'l-Farac Tarihi'nden de anlaşılacağı üzere halkın toplandığı bir caminin mevcudiyeti kesindir. Bir kentin halkının büyük kısmını aldığına göre de cami oldukça büyük olmalıydı. Yine Abu'l-Farac'tan Nicephorus'un yıktığı binaları öğreniyoruz. Umarız yapılan kazılar bu kayıp halkayı ortaya çıkarır ve geçirdiği tüm evreler ile kentin tarihi ve mimari yapısı uyumlu hale gelir.

Kaynakça

- Abu'l-Farac G. (1999). Abu'l Farac Tarihi, (Çev. Ö. Rıza Doğrul) C.1, Ankara, 1999.
- Buyruk H. (2011) Sis'i (Kozan) Akdeniz'den Kapadokya'ya Bağlayan Kervanyolu Kaleleri, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum,.
- Cicci E. C. (2013). "The Bathing Complexes of Anazarbos and the Baths of Cilicia" *Adalya XVI*, ss. 141-166.
- Durukan M. (2015). "Anazarbus, Aegeai ve Tarsus Kentlerinin Ticaret Yollarıyla Bağlantısı", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, Kış 2015.
- Edwards R. W. (1987). *The Fortifications of Armenian Clicia*, Washington.

Frleey J. (2008). *Türkiye Uygarlıklar Rehberi 4 Akdeniz kıyıları*, (Çev. Tuncay Birkan, Gürol Koca, Aslı Biçen) İstanbul.

Gough M. (1952). "Anazarbus". *Anatolien Studies*.(2) Ankara. ss. 85–150.

Hellenkemper, H. Hansgerd (1976). *Burgen Der Kreuzritterzeit in der Grafschft Edessa Und im Königreich Kleinarmenien*, Bonn.

Mac Evitt C. H. (2007). *Crusades and The Christian World of The East: Rough Tolerance*, Pennsylvania.

Salman İ. (2000). "Adana'nın Antik Kentleri" (Ed. Erman Altun-M. Sabri Koz); *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, İstanbul.

Sayar M. H. (1992). "Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1990", IX. AST, Ankara.

Sayar M. H. (2001). "Tarkondimotos Seine Dynastie, seine Politik und sein Reich", E. Jean, A.M. Diñçol and S. Durugönül (edt.) *La Cilicie : Espaces e Pouvoris Locaux Table ronde Internationale*, İstanbul. ss.373-380.

Ünal A. – Girginer, S.(2007). *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, İstanbul.

